

in het 5e pand dus op een soortgelijk niveau komen te liggen dan in het 4e pand, waarin de algenbiomassa op een acceptabel niveau ligt.

ad c

Bij afvoer van de effluënten naar oppervlaktewater, welke niet op het 5e pand uitstromen (bijv. afvoer naar de IJssel) zou op dezelfde wijze als onder a en b berekend de fosforconcentratie in het 5e pand 0,11 resp. 0,14 mg P/l bedragen.

9. Vervolgonderzoek

De fosforbelasting van en de fosforconcentratie in het 5e pand is op dit moment nog dusdanig hoog, dat de waterkwaliteit niet aan de in het IMP gestelde normen voor oppervlaktewater, met als doelstelling de basiskwaliteit, voldoet. Door defosfatering op de rwi's te Epe en Heerde en sanering van de industriële lozingen zal naar verwachting binnen enkele jaren de waterkwaliteit verbeteren tot een vergelijkbaar en aanvaardbaar niveau als het 4e pand. Het bodemslib zal een vertragende invloed op de positieve kwaliteitsontwikkelingen hebben, doch de grote doorspoeling zorgt voor een relatief snel evenwicht tussen de bodem en het bovenstaande water.

Deze twee zaken (sterke reductie van de fosforbelasting na sanering en korte hydrologische retentietijd) die naar verwachting relatief snel een waterkwaliteitsverbetering te zien zullen geven, vormen de basis voor de advisering genoemde saneringen uit te voeren. Men zal drie jaren onderzoek doen naar het effect van defosfatering van de twee installaties op de waterkwaliteit in het 5e pand van het Apeldoorns kanaal, een groot deel voor rekening van VROM, waarna het Zuiveringsschap zal besluiten de defosfatering al dan niet voort te zetten. In het vervolgonderzoek worden op meerdere plaatsen continue kwantiteits- en kwaliteitsmetingen verricht om betrouwbare water- en nutriëntenbalansen op te stellen. Bovendien vinden een aantal aanvullende onderzoeken plaats, zoals het nagaan van de naleving van fosfor uit het bodemslib, interne fosforcyclus en primaire productie.

Literatuur

- Hosper, S. H. (1980). *Ontwikkeling van grenswaarden voor doorzicht, chlorophyl, fosfaat en stikstof*. Resultaten van de tweede eutrofiëringsonderzoek. CUWVO werkgroep VI, 46 pp.
- Hosper, S. H. (1981). *Doorspoeling van het Veluwemeer*. CHO-studiebijeenkomst waterkwaliteit en waterkwantiteit het IJsselmeergebied.
- Kouwe, F. en Golterman, H. L. (1976). *Rol van bodemfosfaten in het eutrofiëringproces. Onderzoek in een proefvijver in het Veluwerandmeer*. H₂O (9), pp. 5: 84-86.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat (1980). *De bestrijding van de verontreiniging van het oppervlaktewater*. Indicatief Meerjarenprogramma 1980-1984, 143 pp. + bijlage.
- Romijn, E. (1974). *Geohydrologische inventarisatie Veluwe*. RID-rapport 74-1, 23 pp.
- Zuiveringsschap Veluwe (1979). *Schoon water, nu en later*. Waterzuiveringsplan 1979-1984.
- Zuiveringsschap Veluwe (1981). *Een evaluatie van acht jaar routinematig oppervlaktewateronderzoek (1973-1980)*, 24 pp.

In het laatste nummer van de jaargang 1983 van dit tijdschrift (H₂O (16) 1983, nr. 26, blz. 591) werd reeds melding gemaakt van het vonnis van 16 december 1983 van de arrondissementsrechtbank te Rotterdam. Daarbij werden in het proces tussen de kwekers Bier, Strik en Valstar en de Franse kalimijnen de lozingen door deze mijnen van zout in de Rijn ten opzichte van deze kwekers onrechtmatig verklaard.

Vanwege het belang van deze zaak lijkt het wenselijk om zo spoedig mogelijk ruimere bekendheid te geven aan de overwegingen

MR. J. J. VAN SOEST
Ministerie van Volkshuisvesting,
Ruimtelijke Ordening
en Milieubeheer

van de rechtbank, die tot deze uitspraak hebben geleid. Voor de eerste maal heeft een bevoegde rechter geoordeeld, dat degenen die door bovenstrooms in de Rijn aangebrachte verontreinigingen schade lijden, aanspraak kunnen maken op vergoeding daarvan, ook als deze verontreinigingen in het buitenland zijn veroorzaakt. Zou dit vonnis ook in hoger beroep en cassatie in stand blijven, dan ligt er nog een reeks van procedures in het verschiet. De Rijn is nog lang geen schone rivier, de door de watervervuiling getroffen belangen zijn talrijk en de veroorzakers van de verontreinigingen kunnen steeds beter worden opgespoord. Van harte hoop ik dan ook, dat de uitspraak onder de Rijnvervuilers een heilzame onrust teweeg zal brengen, die hen ertoe brengen zal de verontreinigende lozingen tot het uiterste te beperken. Zoals het zout in de jaren vijftig de aanleiding is geweest tot internationaal overleg over de kwaliteit van het Rijnwater in het algemeen, zo loopt nu het zout voorop waar het de aansprakelijkheid voor schade betreft. Dat het vonnis ook van belang is voor andere verontreinigingen lijdt immers geen enkele twijfel.

De bevoegdheid van de Nederlandse rechter

Toen de kwekers in 1974 hun procedure om schadevergoeding tegen de Franse kalimijnen begonnen, werd door de mijnen de bevoegdheid van de Nederlandse rechter om over deze zaak te oordelen betwist. De eisers grondde deze bevoegdheid op artikel 5, sub 3, van het EEG-executieverdrag. Volgens deze bepaling mag de veroorzaker van een onrechtmatige daad gedaagd worden 'voor het gerecht van de plaats waar het schadebrengende feit zich heeft voorgedaan'. De Rotterdamse rechtbank was van mening, dat hiermede alleen de plaats van het schadeverwekkende feit, dus de plaats van de

lozing in Frankrijk, kon zijn bedoeld en verklaart zich onbevoegd. In hoger beroep heeft het Gerechtshof te 's-Gravenhage dienaangaande het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen geraadpleegd. Dit Hof heeft beslist, dat ook het gerecht van de plaats waar de schade is ingetreden (i.c. de rechtbank te Rotterdam) bevoegd moet worden geacht om over de zaak te oordelen. Deze uitspraak van het Hof is tot in hoogste instantie bindend (Hof van Justitie EG, 30-11-1976, N.J. 1977 no. 494).

Het deskundigenbericht

Omdat naar het oordeel van de rechtbank niet duidelijk gebleken was of, en zo ja in welke mate, de kwekers door de zoutlozingen van de kalimijnen schade lijden benoemde zij bij vonnis van 28 april 1980 deskundigen, die omtrent hun bevindingen op 22 april 1982 bij de rechtbank verslag uitbrachten. Het vonnis geeft uitvoerig aandacht aan dit verslag, alsmede aan de expertise, die op verzoek van de kalimijnen door het Batelle-instituut te Genève werd verricht.

Vooreerst was aan de deskundigen gevraagd, welk aandeel de kalimijnen hadden in het chloridegehalte van het boezemwater, dat aan de kwekers voor berekening ter beschikking stond. De deskundigen berekenden dit voor de periode 1975-1978 op 17,0% voor Strik en Valstar (boezemwater uit Delfland) en op 8,7% voor Bier (boezemwater uit Schieland). Voor 1979 en 1980 zou volgens berekeningen van het Batelle-instituut dit aandeel gemiddeld respectievelijk 8,3% (Delfland) en 9,2% (Schieland) hebben bedragen.

Vervolgens was aan de deskundigen gevraagd:

- welke hoeveelheden chloriden voor elk van de gekweekte gewassen maximaal toelaatbaar zouden zijn;
- informatie omtrent de mogelijke aanwezigheid van andere voor de gewassen schadelijke stoffen in het voor de besproeiing gebruikte, c.q. in aanmerking komende boezemwater;
- in hoeverre het chloridegehalte van de bodem (ten gevolge van accumulatie in de bodem van met sproeiwater meegekomen chloriden of anderszins) een zelfstandige invloed zou kunnen hebben op de plantengroei en zo ja, wat die invloed dan zou zijn. De deskundigen hebben daarop geantwoord, dat:
 - er geen maximaal toelaatbaar chloridegehalte is. Voor sommige van de gekweekte planten is een lineair verband vastgesteld tussen stijging van het chloridegehalte en opbrengstvermindering, voor andere planten zal dit nog moeten worden onderzocht;
 - het boezemwater dat door de kwekers wordt gebruikt ook andere oplosbare zouten bevat, in het bijzonder sulfaten en

bicarbonaten. Deze zijn eveneens schadelijk, alle reeds omdat zij de (elektrische) geleidendheid van het water vergroten. Het totale zoutgehalte van het boezemwater is stellig niet alleen veroorzaakt door natriumchloride;

c. de negatieve effecten van het natrium in de bodem in belangrijke mate, zo niet geheel worden tenietgedaan door de grote hoeveelheden calciumzouten, die eveneens in het boezemwater aanwezig zijn. Het zoutgehalte van het boezemwater is bovendien te gering om verzouting van de bodem teweeg te brengen.

De onrechtmatigheid van de zoutlozingen

Op grond van vorengenoemde feiten heeft de rechtbank nagegaan, of aan de kalimijnen een onrechtmatig handelen jegens de kwekers zou kunnen worden verweten. Sinds de beslissing van de Hoge Raad op 31 januari 1919 (Lindenbaum-Cohen, W. 10365) moet als een onrechtmatige daad worden aangemerkt: een handelen of nalaten dat hetzij inbreuk maakt op eens anders recht, hetzij in strijd is met des daders rechtsplicht of indruist tegen de goede zeden of tegen de zorgvuldigheid, die in het maatschappelijk verkeer betaamt ten aanzien van eens anders persoon of goed.

De kwekers hebben gesteld, dat

1. de kalimijnen op hun rechten inbreuk zouden maken, en
2. deze mijnen onzorgvuldig handelden door water te verontreinigen, dat door de kwekers voor besproeiing werd gebruikt. De rechtbank was met het sub 1 gestelde gauw klaar: van inbreuk op een subjectief recht kan in deze geen sprake zijn. De gebruikers van een openbaar water (het boezemwater in Delfland en Schieland) kunnen daarop geen absolute of exclusieve rechten doen gelden en de kwekers hebben – als eigenaars of gebruikers van het aangrenzende land – geen subjectief recht op het gebruik van zoutarm boezemwater. De kalimijnen maken ook geen inbreuk op het eigendomsrecht van de kwekers; dezen bezigen immers zelf het zoute water voor de beregening van hun grond en gewassen. Met dit oordeel kan geredelijk worden ingestemd.

Ook de inwerkingtreding van het Besluit kwaliteitsbeoordelingen en metingen oppervlaktewateren brengt in deze situatie geen wijziging. De Wet verontreiniging oppervlaktewateren legt immers aan de waterbeheerders geen rechtsplicht op om te zorgen dat de in dit besluit vastgelegde kwaliteitsnormen worden gehaald. Bovendien gelden deze normen alleen voor oppervlaktewateren, bestemd voor de bereiding van drinkwater of voor gebruik als zwem- of viswater, en niet voor gebruik in de tuinbouw.

Hierna rest dan nog het laatste criterium voor een onrechtmatige daad, namelijk het onzorgvuldig handelen. Naar het oordeel van de rechtbank kan dit zowel volgens nationaal als volgens internationaal recht aan de kalimijnen worden verweten.

Volgens de rechtbank dienen de gebruikers van het water, waartoe zowel de kalimijnen als de kwekers behoren, over en weer rekening te houden met elkaars belangen. Of de zoutlozingen van de kalimijnen jegens de kwekers onzorgvuldig zijn hangt af van de concrete omstandigheden. Daarbij moeten de belangen van partijen tegen elkaar worden afgewogen en dient tevens te worden bezien welke betekenis moet worden toegekend aan de door de Franse overheid aan de kalimijnen verleende vergunningen en aan het zoutverdrag (verdrag van Bonn van 3 december 1976, Trbl. 1977, 33).

Feitelijk is komen vast te staan, dat de kwekers belang hebben bij een zo laag mogelijk chloride-gehalte van het sproeiwater. Voor de sproeiwatervoorziening zijn de kwekers in beginsel aangewezen op het nabijgelegen boezemwater. Dit water is zouthoudend en daardoor lijden de kwekers schade, hetzij rechtstreeks als gewasschade, hetzij door de kosten, gemoeid met het treffen van maatregelen om deze schade te voorkomen of te beperken. De rechtbank acht het aannemelijk dat de omvang van deze schade van betekenis is. Ook het gedeelte van deze schade dat overeenstemt met het aandeel van het zout van de kalimijnen in het zoutgehalte van het boezemwater is – naar zij voldoende aannemelijk acht – van een beduidende omvang.

De rechtbank wijst er ook op, dat de zoutlozingen en de daaruit voortvloeiende schade een voortdurend karakter hebben. Toen in 1933 met deze lozingen werd aangevangen, bestonden de betrokken kwekerijen reeds en sindsdien zijn de kalimijnen steeds met de lozingen voortgegaan. De zoutgevoelige aard van de door de kwekers geteelde gewassen staat naar de mening van de rechtbank niet aan de onrechtmatigheid in de weg; immers ook de minst zoutgevoelige gewassen zouden bij de opgetreden hoge zoutgehaltes schade ondervinden. De kwekers vorderen vergoeding van schade die overeenkomt met het aandeel van de kalimijnen in het zoutgehalte. De rechtbank acht dit kennelijk een juiste maatstaf, omdat zij hier wijst op het lineaire verband tussen het totale zoutgehalte en de omvang van de schade; een bepaald aandeel in het zoutgehalte van het sproeiwater veroorzaakt dus ook een evenredig gedeelte van de schade.

De rechtbank raakt in deze beschouwingen mijns inziens aan een vraagstuk, dat later, bij de berekening van de omvang van de schade, nog een belangrijke rol kan spelen. In feite dragen drie factoren in de totale zoutlast van

de Rijn bij: het natuurlijke zoutgehalte, de zoutlozingen door derden en de zoutlozingen door de kalimijnen. De eerstgenoemde factor zal mijns inziens niet mogen worden meegerekend; slechts de zoutlast die door menselijk toedoen is veroorzaakt zal voor de berekening van de omvang van en het aandeel in de schade in aanmerking dienen te worden genomen. Voor de meeste gewassen ligt overigens de drempelwaarde voor het optreden van schade boven de waarde van het natuurlijke zoutgehalte. Uiteraard mag mijns inziens van de kwekers worden verlangd, dat zij door gewassenkeus of andere maatregelen de schade zoveel mogelijk beperken. Voorzover deze beperkingen geldelijk-nadeel meebrengen, zal dit nadeel bij de schadevergoeding in aanmerking moeten worden genomen. Schade, die in redelijkheid door de benadeelde had kunnen worden voorkómen, wordt echter niet vergoed. Aldus kan zo ongeveer het volgens de rechtspraak geldende recht worden samengevat.

Een moeilijke zaak is evenwel de verhouding tussen de collectieve en de individuele aansprakelijkheid. Stel dat een aantal zoutlozers een situatie hebben teweeggebracht, waarin nog juist geen schade wordt veroorzaakt en er komt een lozer bij die deze grens doet overschrijden, moet dan de schade geheel aan hem worden toegerekend of pondsgewijze ook aan de anderen? Ik meen dat alleen de laatstgenoemde oplossing een redelijk perspectief biedt, omdat deze zich baseert op een collectieve verantwoordelijkheid voor de waterkwaliteit; ieder zal er in redelijke mate toe moeten bijdragen dat deze kwaliteit zo goed mogelijk blijft. Dat voor de overheid hier – in Nederland door toepassing van de Wet verontreiniging oppervlaktewateren – een preventieve en corrigerende taak ligt lijkt geen twijfel; de Franse overheid beschikt over soortgelijke bevoegdheden krachtens de wet van 6 december 1964 (loi relative au régime et à la répartition des eaux et à la lutte contre leur pollution).

In het onderhavige geval lijkt mij het geschetste vraagstuk overigens nauwelijks een rol te spelen; alle lozingen hebben praktisch van de aanvang af aan de kwekers schade berokkend. Tenslotte merkt de rechtbank op, dat de kalimijnen er tot dusver in het geheel geen blijf van hebben gegeven om met de belangen van de andere gebruikers van het Rijnwater rekening te willen houden. In verband met het 'onzorgvuldigheidscriterium' is deze constatering van belang. Voor de beoordeling van de gedragingen van de kalimijnen zijn, zo stelt de rechtbank, de hun in 1966 en 1976 door de Franse overheid (de préfet du Haut-Rhin) verstrekte lozingsvergunningen niet zonder belang. Waarin dit belang zou bestaan geeft de

rechtbank echter niet aan. Wellicht heeft zij bedoeld, dat de kalimijnen door deze vergunningen niet in strijd zouden hebben gehandeld met in Frankrijk geldende wettelijke voorschriften. De rechtbank merkt overigens op, dat de in 1980 en 1981 verleende lozingsvergunningen door het Tribunal Administratif de Strasbourg bij uitspraak van 27 juli 1983 vernietigd zijn (Milieu en recht 1983/9, nr. 73), zodat hun rechtsgeldigheid thans onzeker is. Aan het Bonner zoutverdrag kan, aldus de rechtbank, niet de betekenis worden toegekend dat, wanneer de daarin gestelde normen niet worden overschreden, de kalimijnen niet in strijd met de tegenover de kwekers in acht te nemen zorgvuldigheid zouden handelen. Ook al gaan de kalimijnen dus, overeenkomstig het verdrag, het zout gedeeltelijk in de bodem injecteren, dan nog dient kennelijk volgens de rechtbank de handelwijze van de kalimijnen op in beginsel onafhankelijk van het verdrag staande zorgvuldigheidscriteria te worden getoetst. Het verdrag kan mijns inziens ook niet de pretentie hebben om de grenzen tussen recht- en onrechtmatigheid van de gedragingen van ingezetenen van de verdragsluitende staten vast te leggen; dit zou een ingevolge het EG-verdrag van 1957 te vermijden dispariteit tussen wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen van de Lid-staten teweegbrengen (zie art. 101 van dit verdrag).

Ongeschreven volkenrecht

De rechtbank heeft tenslotte de gedragingen van de kalimijnen getoetst aan het ongeschreven volkenrecht en geoordeeld, dat ook naar de beginselen van dat recht deze gedragingen onrechtmatig zijn. Het volkenrecht kent geen algemeen verbod op het lozen van afval in internationale rivieren. Er heeft zich echter, aldus de rechtbank, in de laatste decennia een rechtsontwikkeling afgetekend dat de bovenstrooms gelegen gebruikers van een internationale rivier niet langer zonder meer gerechtigd zijn (het water van) deze rivier te gebruiken, doch dat zij bij het nemen van beslissingen ten aanzien van het gebruik in redelijke mate rekening moeten houden met de belangen van andere, benedenstrooms gelegen, gebruikers. De vrijheid om een internationale rivier te gebruiken wordt aldus ingeperkt. De rechtbank verwijst hiervoor onder andere naar de reeds genoemde uitspraak van het Tribunal Administratif de Strasbourg. Na te hebben overwogen: 'que l'administration doit veiller à ne pas permettre des activités pouvant avoir hors du territoire national des conséquences nuisibles, graves et anormales' vervolgt het Tribunal: 'qu'il résulte de ce principe et de façon générale des principes consacrés par le

droit international . . . que, lorsqu'elle envisage d'autoriser des rejets susceptibles d'altérer de façon notable la qualité des eaux hors des limites du territoire national, l'administration doit, avant d'accorder l'autorisation sollicitée, rechercher de façon précise les effets à l'étranger des déversement en cause, en vue d'être suffisamment éclairée sur les conséquences, hors du territoire national, de la délivrance d'une pareille autorisation'.

Kort gezegd: vóórdat een autoriteit een vergunning verleent tot lozing van schadelijke stoffen op een internationale rivier dient zij zorgvuldig na te gaan, of door die lozingen geen belangen buiten de landsgrenzen worden getroffen. Voorts worden geciteerd de uitspraak in de Trail-smelter-arbitrage (11 maart 1941): 'that under the principles of international law . . . no State has the right to use or permit the use of its territory in such a manner as to cause injury by fumes in or to the territory of another or the properties or persons therein, when the case is of serious consequence and the injury is established by clear and convincing evidence' en principe 21 van de Verklaring van Stockholm over het menselijk leefmilieu, juni 1972, luidende: 'States have in accordance with the Charter of the United Nations and the principles of international law, the sovereign right to exploit their own resources pursuant to their own environmental policies and the responsibility to ensure that activities within their jurisdiction or control do not cause damage to the environment of other states or of areas beyond the limits of national jurisdiction'.

Dit beginsel wordt ook wel tot uitdrukking gebracht door het voor latinisten onder ons aantrekkelijke adagium 'sic utere tuo ut alienum non laedas', dat wil zeggen 'ge moet het uwe zó gebruiken dat gij andermans goed niet schaadt'.

De werking van het beginsel is, zo meldt de rechtbank, niet beperkt tot directe eigendomsinbreuk, doch strekt zich ook uit tot de bevoegdheden van de medegebruikers van een internationaal water. 'It is a rule of international law that no State is allowed to alter the natural conditions of its own territory to the disadvantage of the natural conditions of the territory of a neighbouring State. For this reason a State is not only forbidden to stop or divert the flow of a river which runs from its own to a neighbouring State, but likewise to make such use of the water of the river as either causes danger to the neighbouring State or prevents it from making proper use of the flow of the river on its part.' (Oppenheimer-Lauterpacht, *International Law*, 8th ed. part I p. 474/475).

Slotbeschouwing

De rechtbank heeft tenslotte nog aandacht geschonken aan het causale verband tussen de zoutlozingen en de bij de kwekers opgetreden schade, maar hierbij zijn geen zaken naar voren gekomen die niet reeds bij de bespreking van de onrechtmatigheid van de lozingen en de omvang van de schade aan de orde kwamen. Dit ligt ook in de rede, omdat de onrechtmatigheid zelf, zoals uit de beschouwingen daaromtrent wel bleek, in dit geval naar de relatie tussen de dader en de getroffen moet worden beoordeeld, waarbij eveneens de omvang van de wederzijdse belangen een rol speelt. Omdat tegen het vonnis van de rechtbank te Rotterdam nog hoger beroep bij het gerechtshof te 's-Gravenhage openstaat, en het oordeel van dit Hof nog aan cassatie door de Hoge Raad kan worden onderworpen, is deze procedure vooralsnog niet ten einde. Daarna komt de procedure tot vaststelling van de omvang van de schadevergoeding, die eveneens nog geruime tijd in beslag kan nemen. Voor de ontwikkeling van het internationale schade-recht is dit alles van uitermate groot belang, maar er is heel wat tijd, geld en moeite voor nodig om het zover te krijgen.

Inname Rijnwater hervat

WRK heeft 5 januari jl. de inname van Rijnwater hervat, die op 29 december 1983 werd gestaakt vanwege de aanwezigheid van een schadelijke stof, naar alle waarschijnlijkheid bis-(chlorisobutyl)ether, een organische chloorverbinding. Voor het innamepunt te Nieuwegein werd op 30 december 1983 een hoogste concentratie van zes microgram per liter gemeten. Op 5 januari was de gemeten waarde tot een microgram per liter gedaald. Intussen heeft BASF te Ludwigshafen bekendgemaakt dat in de tweede helft van december kleine hoeveelheden van de chemische stof 2,2'-bis(chloorisobutyl)ether via de afvalwaterzuiveringsinstallatie van dit bedrijf in het Rijnwater zijn terechtgekomen. In hoeverre er verband is tussen deze lozing en de door de WRK te Nieuwegein geconstateerde verontreiniging wordt nader onderzocht.